

Archeologische verkenningen (5)

door J.H.J. Joosten

De herfst ligt al weer achter ons en de winter is aangebroken. Overvloedige regenval heeft het archeologisch onderzoek in de natte vette klei zwaar bemoeilijkt. Toch heeft de archeologische werkgroep 'Oude Rijn' haar onderzoek in de Haarrijnse polder naar de omgrachte hofstede die daar volgens oude documenten moet hebben gelegen, tot diep in november voortgezet. En met resultaat, muurresten bestaande uit verschillende typen baksteen zijn ontgraven. Dat doet meteen de vraag naar de bouwhistorie opleven. Hoe de verschillende formaten baksteen aan de beantwoording van deze vraag een bijdrage kunnen leveren, wordt hieronder besproken. De winter, gedurende welke de graafwerkzaamheden van de werkgroep zijn stilgelegd, biedt de gelegenheid hier eens diep over na te denken.

Ook het historisch onderzoek heeft resultaat opgeleverd. Uit oude akten blijkt dat de hofstede minstens twee namen heeft gehad. Een inwoner van Vleuten wist zich zelfs nog een naam voor de plaats waar de hofstede gestaan had te herinneren! Door een van onze bestuursleden, de heer J.F.K. Kits Nieuwenkamp, werd nog een bijzondere vondst gemeld. Een hardstenen kogel uit de Romeinse tijd werd bij graafwerkzaamheden gevonden. Een persoonlijk verslag van de vinder volgt hieronder.

Een kogel uit de Romeinse tijd?

Bij grondwerkzaamheden ten behoeve van de bouw van een opstal nabij het perceel Hof ter Weydeweg 9 (de oorspronkelijke, wellicht middeleeuwse boerderij "Hismade", thans bewoond door R.J. de Greve) werd op 18 november j.l. een vermoedelijk Romeinse slinger- of katapultkogel gevonden. De kogel meet ongeveer 8 cm doorsnee. Van dit type kogels zijn in Vleuten-De Meern slechts een drietal eerder gevonden. De vondst bij Hismade is bijzonder, omdat daar niet eerder Romeinse vondsten zijn gedaan. Van Hismade bestaan oude verkoop-akten, die teruggaan tot ongeveer 1680. Bewoning vóór deze datum is overigens zeer waarschijnlijk, omdat de boerderij op de oude stroomrug van de Rijn is gelegen en daardoor gevrijwaard bleef van wateroverlast. Deze stroomruggen waren de vroegstbewoonde delen van ons laaggelegen woongebied. Gedurende de periode van ongeveer de jaren 50 tot 300 waren in het castellum in De Meern de Romeinen gelegerd, terwijl er omheen in kleine nederzettingen de oorspronkelijke inlandse bevolking woonde.

Slingeraar en Steenwerper

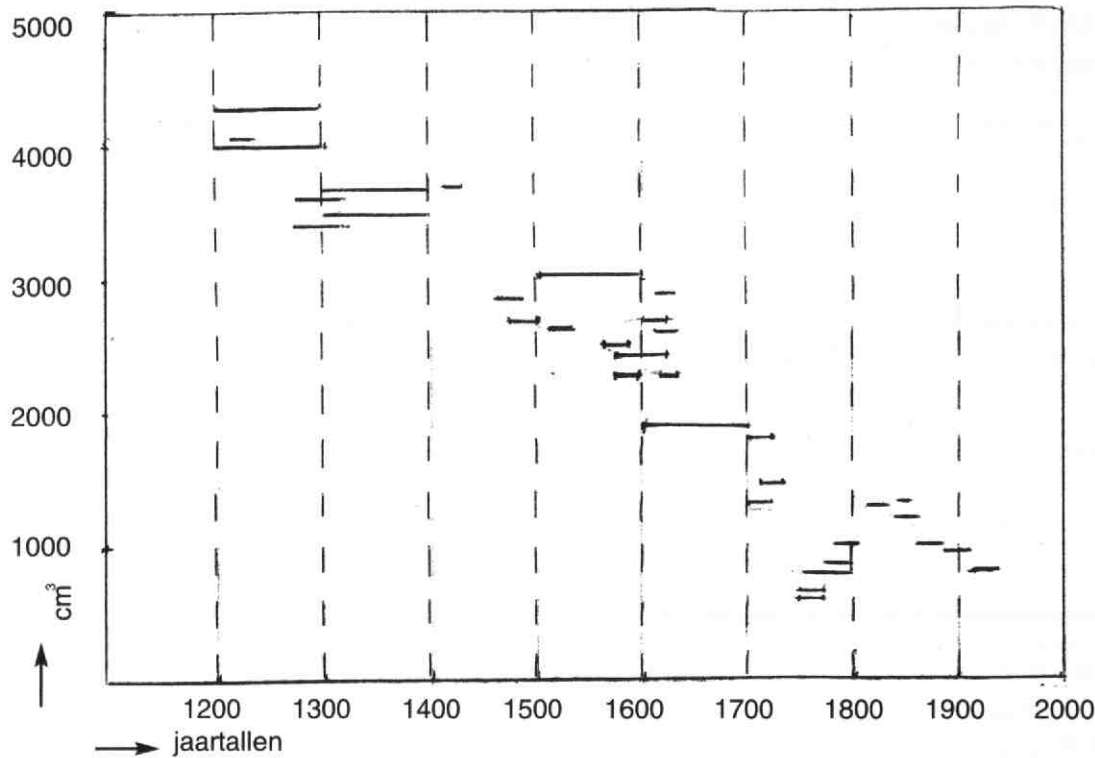
Katapultkogel. Basaltlava (tefriet) vermoedelijk Romeins.
Foto: A.J. van Weerdenburg.

Vanzelfsprekend was er onderling contact en uitwisseling van goederen. Op deze wijze zou ook de Romeinse slingersteen op het terrein van Hismade terecht kunnen zijn gekomen. Ook is het mogelijk, dat de steen in de loop der tijden in het Romeinse gebied is gevonden en werd meegenomen naar Hismade en daar weer is verloren. In het Romeinse leger waren slingeraars en steenwerpers. Om hun actie te vergroten werden werpmachines uitgevonden. De Romeinse architect Vitruvius, die leefde in de eerste eeuw vChr, schrijft op late leeftijd over de tijd van keizer Augustus (63 vChr - 14 nChr), en geeft beschrijvingen en werktekeningen voor de bouw van Catapultae (werpmachines), Scorpiones (werptuigen tot het werpen van spitse stenen, pijlen enz.) en Ballistae (slinger-werptuigen) om speren en stenen te werpen.

Baksteen dateren

Iedereen heeft wel eens van kloostermoppen gehoord, grote bakstenen van wel 32cm lang, 15 breed en 10 dik en soms nog wel groter. Deze grote 'jongens' zijn tevens de oudsten. Zij hebben een inhoud van ongeveer 5000 cm³ en wegen over de 10kg.

Omstreeks 1150, toen de baksteen voor het eerst sinds het vertrek van de Romeinen weer als bouw materiaal werd toege-

Van 34 gebouwen is de inhoud van de daarin gebruikte baksteen uitgezet tegen de datering van het gebouw.

Bron: Expositie "In muren verborgen," 23-11/ 21-12
Gemeente Groningen, verwerking gegevens
J.H.J. Joosten

past, was dit de gangbare maat die aansloot bij de afmetingen van de tufstenen die tot dan toe gebruikt werden. Vanaf die tijd tot omstreeks 1700 werden de bakstenen alsmat kleiner tot sommige typen in het midden van de achttiende eeuw een inhoud van minder dan 800cm^3 hadden. Daarna komen bakstenen van verschillende formaten voor, maar ze werden nooit meer zo groot als in de middeleeuwen.

De dienst RO/EZ van de gemeente Groningen verzorgde onlangs een expositie over baksteen in bouwhistorisch onderzoek onder de titel "In muren verborgen" en gaf daarbij van ruim dertig gebouwen de datering en de afmetingen van de gebruikte bakstenen. In de bij deze bijdrage afgebeelde grafiek staat van deze gebouwen de inhoud van de bakstenen afgezet tegen de datering. Met behulp van deze grafiek is het mogelijk gebouwen ruwweg te dateren, d.w.z. in de buurt van Groningen! Regionaal kunnen er natuurlijk verschillen zijn. Mocht u over dergelijke lijsten van goed gedateerde bakstenen hier in de regio beschikken, stuur ze dan naar ons op. Met behulp van deze gegevens kunnen we dan ook een grafiek voor onze omgeving maken.

Bij de opgraving van de hofstede in Themaet werden de afgelopen drie maanden muurresten blootgelegd. Een daarvan, waarschijnlijk de zuidelijke muur, is meer dan 50 cm dik en over meer dan 10m zijn de onderste lagen baksteen bewaard gebleven. De grootste bakstenen die daarin zijn gebruikt, zijn gezien hun verschillen in kleur en formaat uit diverse ovens afkomstig. Mogelijk zijn ze ook hergebruikt en dat maakt de datering helemaal lastig. Een overwegend rode baksteen had een formaat van: $28 \times 14 \times 6,5$, een gelige $30 \times 14,5 \times 6,5$ en een bruine $30 \times 15 \times 7$; achtereenvolgens dus 2548, 2730 en 3150cm^3 . Volgens de Groningse gegevens zouden ze omstreeks 1500 gedateerd kunnen worden.

Tegen deze muur aan en gedeeltelijk in de muur uitgespaard is een vierhoekig bouwwerkje bestaande uit veel kleinere bakstenen opgetrokken. De fundamenten hiervan liggen veel dieper. Waarschijnlijk is dit een keldertje uit een latere bouwfase.

De naam van de hofstede

In het archief van Huize den Ham werd een akte aangetroffen (Rijks Archief Utrecht, archief 29-9, Huize Den Ham, 1472 inventaris 29) waarin een hofstede wordt beleend aan Crijstoffel van Aemstel. Daarin wordt gerept over: "Een Huijsinge, ende Hofstede, met al wat daer op is, of geset sal werden. Met vier mergen landts daer aan geleegeen, op Themaet, en des Joncheren Gerecht van Gaesbeeck...." Hierin wordt nog geen naam genoemd, maar wel in een akte 76 jaar later waarin, mogen we aannemen, dezelfde hofstede genoemd wordt: "... de Hofstede genaemt den Amstel, gelegen onder Vleuten, op Themaet. Met vier mergen landts, daer aen behorende.." (Rijks Archief Utrecht 229-9, leenregister den Ham 1472, inventaris 7) Mogelijk heeft de familie van Aemstel de naam aan de hofstede gegeven.

In een notariële akte uit 1809 lezen we: "...Zekere Twee mergen Bouwland, gelegen onder den Gerechte van Themaet, voor de Hofstede de Kooij. Item drie mergen Hooyland, onder den zelve Gerechte, aan den Ouwenaar gelegen. En omtrend twee mergen Weijland, te voren Boomgaard geweest, al waar de Huijsinge en Hofstede de Kooij gestaan heeft...". (Het Utrechts Archief, toegang 34-4, notariissen, inventarissen, ... 1809 acte 449)

Tenslotte bereikte een van de leden van de archeologische werkgroep het verhaal, dat vlak na de laatste wereldoorlog de kersen-, appels- en perenboomgaard van nu er toen gedeeltelijk nog niet was en dat het terrein de "Waterburcht" werd genoemd.

We hopen dat iedereen die hier meer over weet contact met ons opneemt!

De vragenrubriek

Als u wil reageren op een van de in deze bijdrage gestelde vragen of een over een ander archeologische onderwerp, neem dan contact op met: Hans Joosten, Haarpad 36, 3451AZ Vleuten, tel.030-6772554.